

A költészet alanya

BALLA ZSÓFIA: A DARÁZS FÉSZKE

Balla Zsófia új kötetének megjelenése időszerűnek mondható. A tavalyi évben hetvenedik születésnapját ünneplő költő esszéi, tárcái, alkalmi prózai írásai elszórva léteztek már az irodalmi világban, és ezek a megszólalások kivétel nélkül mindig súllyal, komoly erővel bírtak. Összegyűjtésük, rendező szerkesztésük éppen ezért hiánypótló: egy kötetben adnak portrét egy különleges lírikusról. Költői minták, példaképek [Aranytól József Attilán át Nemes Nagy Ágnesig, nem kifejejtve Rilket, Oscar Wilde-ot] jönnek elő a hosszabb-rövidebb írásokban, melyek között van felkérésre írt szöveg, napló és ünnepi beszéd is. Ezek közlésével a szerző vállal valamennyi kockázatot: az életműhöz mérve és a mesterségbeli tudáshoz viszonyítva vajon kellő értékkel bírnak-e a szövegek, és ott van még a befogadói elvárás: nem gyengülnek-e az állítások, ha nem a bevált, használatban is csiszolt versbeszédben, hanem attól eltérően jelennek meg. Épp a kötet leginkább versbe hajló szövegében sorolt, hitvallásként és költői programként mintegy esszenciálisan listázott pontokhoz mérve kijelenthető: *A darázs fészke* a legapróbb eltérést sem mutatja attól, amit Balla Zsófia immár több mint ötven éve képvisel a kortárs magyar irodalomban. A költészet, ahogy a szerző [egy 1985-ös írásában] sorolja: „vezérkönyv”, „partitúra”, „csonkulás és beteljesedés” és még ennél is több, „a nyelv apoteózisa”. Magasabb rendűség, ha van, nem létezhet más, csak az emberi szó verssé válása.

A költő Balla Zsófia tucatnyi kötetten át épülő életművének nincs más állítása, mint ami itt is megszólal: a vers „megírása és elolvasása egyazon cselekedet része”. És mivel a líra Balla Zsófia szerint „nem tárgy, hanem alany”, tulajdonképpen élőlény, azokról a nyelvi mozgásokról, a szövegek hátterében álló szcénákról, a nyelvvé váló valóságról önazonosan, érthetően és egyszersmind lírain ír. Nem nóvumok sorakoznak a kötet lapjain, hanem a régóta ismerős lírai objektumokat tárja fel másképp, s leplezi le, ha kell, a szubjektum.

Elsőként és megrázóan őszintén a személyesnek azt a részét, melynek megmutatása másképpen hozza zavarba az olvasót, mint maga a vers. Kertész Imréről írja: „a művészi megformáláson kívül ugyanis nincs emlékezet – azon túl csupán tények, adatok, felfoghatatlan mennyiségű szenvedés, jobb esetben jog és a világ foglal helyet” – azaz a valóság nem tárgya a művészetnek, ennél keményebb állítás van itt. Csak és kizárólag a művészet képes lényegeset létrehozni, mozgatni és hagyományozni. Ilyen értelemben egyszerre távolítanak el és vonnak a legbelsőbb körökbe azok a személyes történetek, melyeknek leírása, közlése látszólag felesleges, hiszen a versek rendelkezésre állnak. A lírai esszék meghatározás itt érvényes leginkább: nem csupán tónusában lírai a prózai szöveg, hanem sokkal inkább modusában: a Balla Zsófia-versek tágulásai ezek a szövegek.

Akár a legszemélyesebb sorokat olvassuk, melyek közül a leginkább megrázó a Balassa Péternek írt levél, máskülönben egy-egy levegővel elmondott novellányi sóhaj, a héthónapos magzatát elvesztő, életveszélyből menekülő és örökre meddővé váló anya sóhaja. Más helyen is ír erről a traumáról, másképp, mint a versekben, de ugyanazon a hőfokon izzva, ugyanazzal a fájdalommal telt szenvedéllyel.

Hasonlóan személyesek a családi visszaemlékezései, melyeknek különlegességét nemcsak a szülőváros, Kolozsvár megidézése adja, hanem azok a gondolattársítások, melyeknek nyomán úgy sűrűsödnek és lesznek maivá az emlékek, ahogy a szerző szerint maguk a helyek állnak össze szorosan: „korunk felgyorsult, s ha magához szoktatott is az idő stílusa, számomra mégis furcsa marad a helyek összetömörödése, ez a sűrűség” – egy egynapos győri kirándulás alkalmával írja ezt. Ezzel a technikával találkozunk az emlékidézésben akkor is, amikor költői példaképeiről szól. Minduntalan keresi és meg is találja azokat a kapcsolódási pontokat, melyekből nem csak a személyes élményt világítja meg, de eltartva magától általános érvényeket is mutat. Grazban tartózkodva, ott épp piknikező társaságokat figyelve jönnek elő gyerekkori kolozsvári emlékei, „felgyújthatatlanul és elolthatatlanul szállong a múlt” – mondja, és mert eközben Nemes Nagy Ágnes erdélyi útirajzait olvassa, úgy tekint vissza Kolozsvárra, ahogy vele párhuzamosan Nemes Nagy is látta, láthatta. A Kolozsvárról író Nemes Nagy Ágnest Grazban olvasó Balla Zsófia arra a városra emlékezik, amely az övé, miközben emlékei egyetemessé emelkednek. A költészet tényleg alany és nem tárgy.

Mindeközben tekintetét a szerző szélesen körbehordozza. Identitásának újra- és újrafogalmazásában szigorú és konzekvens: nagyon erős állítások sorakoznak *A darázs fészke*-ben. Beszél arról, hogy milyen elhagyni a kisebbségi lét terepét, és túrni, viselni a kétféle hontalanság terét. Beszél azokról, akik, mint ő, végül elmentek. De mutatja azt is, aki marad, és aki „ha már nem lehet nyugodt lakos, polgár, akkor prófétának áll”. „De a próféta – folytatja – egyirányú utca, abból nehéz kihátrálni.”

Itt is személyes, nem távolítja el magától a tárgyat, megérkezőként, letelepedőként magára is tekint, és úgy mondja: „megmámorosodtam attól, hogy itt lehetek. Annak ellenére, hogy kezdetben megkérdezték, hogy most, hogy eljöttem, nem érzem-e árulónak magam és hol tanultam meg magyarul. Ugye otthon románul beszélünk?” A kisebbségi lét a veszélyeztetettségi lét egyfelől, a többségihez tartozásnál pedig, lám, újabb akadály. „Mégis boldog voltam és hálás hogy itt lehetek, – vallja meg őszintén – mint akinek pihenj-t vezényeltek, és lábhoz ereszthetem egyik kisebbségi mivoltomat.” Ezután kemény szavak jönnek: „mindehhez hozzá kell fűznöm, hogy az urbánus és magát mérvadónak tartó irodalmi közeg – tisztelet a kivételnek – nem sok érdeklődést vagy befogadói hajlandóságot mutat a kisebbség nyelvi kincsei iránt. A népi irodalmi tábor, bármit értsünk ezen, fogékonyabb a kisebbségi nyelvre, igyekszik azt átiktatni a létező állományba. Ugyanakkor a nem-népi szemléletre, a politikai véleménykülönbségre, a klasszikus liberalizmushoz közel álló erdélyi történeti társadalomszerveződésre érdektelenséggel vagy széles körű kiközösítéssel válaszol.” Szükséges hozzátenni, hogy mindezeket *A vers hazája* című nagyesszében olvashatjuk, melyet a Széchenyi Művészeti Akadémiai-tagságot elnyerve székfoglaló beszédében nyilvánosan is elmondott. Önmeghatározásként a verseken túl, azokat erősítik az alábbiak: „Életem egy része azzal telt el, hogy azt kerestem, kihez tartozom, – ugyanakkor próbáltam elhárítani, hogy egy-egy csoport, irányzat, párt vagy kisebbség kisajátítson, mint dísz-erdélyit, dísz-zsidót, díszliberalist, női kvótát, bármit. Mindegyik vagyok és egyik sem. A kisajátítás ugyanis a soha-be-nem-fogadást helyettesítő és elfedő gesztus. Kisebbségnek lenni függőség. Csak a mindenkori többség orvosolhatja.” Legszemélyesebb vallomásához a hazáról Tolnai Ottó egy történetét

hívja segítségül, aki egyszer hazaérve szerette volna megcsókolni az anyaföldet, de csak sivár betont talált, aztán, már a háborús időkben a magyar-szerb határon egy poros fűcsomót vett észre, amit aztán hazaként ölelhetett magához – „azt a fűvet ölelem, csókolatom” – mondja Balla Zsófia, és vállal ezzel egyszerre többféle, de egyenértékű közösséget.

A költő természete szerint egyébként is a határhelyzetekben van otthon, éppen ezért nem lehet eléggé hálás az olvasó, hogy Balla Zsófia témává teszi ezeket a helyzeteket. Az öröme okot adó történések és a veszteségek listázása éppúgy ott van ezekben a szövegekben, akár a személyest, akár szűkebb, vagy tágabb közösséget érinti. Finom, mégis határozott véleménye közül egyet emelek csak ki, ahol konkrétan a saját „szakmájáról” ír: „a hetvenes-nyolcvanas években a forma gazdagságának, a műalkotás autonómiájának érvényesítése tűnt égetően fontosnak a sematikus, a szocialista módon haladó és képviselői lírával szemben. A személyesség, az irónia, a könnyedség, a játékoság, a szókimondó naturalizmus, a stílusbravúr. Majd a kilencvenes években ezek lassan ugyanolyan könyörtelenül uralták el a költészetet, minden mást lehetőleg félretelva, mint korábban a kötelezővé tett irodalmi ideológiai elvárásrendszer.” Bár nem tudományos megállapítás, nincs adatolva, lábjegyzetelve, ám mégis csak kitűnik: nem minden alap nélküli megállapítás. És érvénye elsősorban abban van, hogy a költő, a gondolkodó, az értelmiségi, a művész igyekezzen mindig ellenkezni azzal, ami és aki kizárólagos, „eluraló”, egyféle kíván lenni.

Ez az – ahogy a borítón olvasható – „értekező líra” annak lehetőségét kínálja, hogy az alkotó műhelyébe nyerünk bepillantást, ám emellett külön ajándéka a kötetnek a szellemesség. Nem lehet eléggé hálás az olvasó az olyan bonmot-kért, mint amit például a női-férfi irodalom kérdésében kap. Amikor Balla Zsófia azt írja, hogy a „kompetensebb könyvhöz nem nőbbnek vagy férfibbnak kell lenni, hanem jobb írónak”, akkor, bár nyilvánvalóan egy mondatban nem lehet elintézni egy ekkora horderejű kérdést, a kiindulási pontot kellő erősséggel jelöli ki. És a derű máshol is jelen van, kiemelten ott, ahol a padlizsán (vineta, tojásparadicsom) különböző elkészítési módjairól beszél. Ez ugyan nem irodalmi kérdés, mégis egy komoly szerkesztői közbevetés olvasható a szövegben, minden más résznél hallgat a szerkesztő (nem is az a dolga, hogy közbevessen, hanem az, hogy készre szerkesszen, és ez utóbbit remekül el is végzi), itt azonban belefolyik a diskurzusba.

A *darázs fészke* egy különleges útikalauz egy különleges költői életműhöz, melyből újra kiderül: a vershez hasonlóan a költő is inkább alany, mint tárgy, és ennek az alanynak megszólalásai, legyen szó családi emlékezetéről vagy közéletéről, irodalmi kérdésekről vagy nyelvi problémákról: prózában is érvényesek. Mindez, persze, újra csak a versekhez fordít, és ezt is jól teszi, mert „a költészet nem annak a pótléka, amink nincsen, hanem az, ami a miénk lehet”. [*Kalligram*]

NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF